

Prof. dr hab. Jerzy Jaskiernia
Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach
Wydział Prawa i Nauk Społecznych
Instytut Nauk Prawnych

Recenzja dorobku naukowego w przewodzie habilitacyjnym Pani dr Anny Dąbrowskiej (Instytut Nauk Prawnych Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie)

Niniejsza ocena dorobku naukowego Pani dr Anny Dąbrowskiej sporządzona została w związku z pismem dyrektora Instytutu Nauk Prawnych UMCS, Pana prof. dr. hab. Leszka Leszczyńskiego o powołaniu mnie uchwałą nr 196.I/2022 Rady Naukowej Instytutu Nauk Prawnych UMCS z dnia 20 kwietnia 2022 r. na recenzenta w postępowaniu habilitacyjnym dr Anny Dąbrowskiej.

1. Ogólna charakterystyka Habilitantki

Anna Dąbrowska uzyskała w dniu 22 czerwca 2004 r. stopień magistra administracji na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie na podstawie pracy magisterskiej pt. *Granice rozwoju wolności i praw człowieka i obywatela*, przygotowanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Mirosława Granata.

W dniu 30 maja 2006 r. Anna Dąbrowska uzyskała stopień magistra prawa na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie na podstawie pracy magisterskiej pt. *Ochrona praw człowieka w systemie Rady Europy*, napisanej pod kierunkiem prof. dr. hab. Mirosława Granata.

W dniu 28 czerwca 2011 r. Rada Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II nadała Annie Dąbrowskiej stopień doktora nauk prawnych. Podstawą decyzji była rozprawa doktorska pt. *Skarga indywidualna do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu*. Promotorem był ks. dr hab. Sławomir Fundowicz, a recenzentami: ks. dr hab. Krzysztof

Orzeszyna, prof. KUL (Wydział Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Jana Pawła II) oraz dr hab. Mariusz Muszyński, prof. UKSW (Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego).

W dniu 28 lutego 2021 r. Anna Dąbrowska uzyskała stopień Master of Laws (LL.M), nadany przez Collegium Humanum Warsaw Management University, akredytowany przez Aspley Business School London.

W okresie od 1 listopada 2011 r. do 31 lipca 2014 r. Anna Dąbrowska pracowała jako adiunkt w Wyższej Szkole Administracji Publicznej w Kielcach w wymiarze pełnego etatu. W latach 2007-2011 współpracowała także na podstawie umowy o dzieło lub umowy zlecenia z następującymi uczelniami: Wyższa Szkoła Administracji Publicznej w Warszawie, Wyższa Szkoła Biznesu im. Jana Chrapka w Radomiu oraz Europejska Wyższa Szkoła Informatyczno-Ekonomiczna w Warszawie.

Od 1 października 2014 r. Anna Dąbrowska jest zatrudniona w pełnym wymiarze czasu pracy na stanowisku adiunkta w Uniwersytecie Technologiczno-Humanistycznym im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu. Pracę rozpoczęła w Katedrze Prawa na Wydziale Ekonomicznym, kontynuując ją na Wydziale Nauk Ekonomicznych i Prawnych w Katedrze Prawa (Zakład Prawa Publicznego), a następnie na powstałym w wyniku reorganizacji uczelni od dnia 1 października 2018 r. Wydziale Prawa i Administracji w Katedrze Prawa Administracyjnego i Nauki o Administracji.

Habilitationka wykonuje również zawód radcy prawnego, będąc od 19 kwietnia 2016 r. członkiem Okręgowej Izby Radców Prawnych w Warszawie.

2. Ocena osiągnięcia naukowego Habilitationki w rozumieniu art. 16 ust. 1 i 2 ustawy o stopniach i tytule naukowym

Jako osiągnięcie naukowe, w rozumieniu art. 16 ust. 1 i 2 ustawy o stopniach i tytule naukowym, dr Anna Dąbrowska **przedstawiła monografię pt. *Regionalne trybunały praw człowieka – analiza prawnoporównawcza*** (Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2021, ss. 340, ISBN: 978-83-8180-464-6). Recenzentami wydawniczymi pracy byli: dr hab. Elżbieta Dynia, prof. Uniwersytetu Rzeszowskiego oraz dr hab. Grzegorz Koksanowicz, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

2.1. Ocena wyboru tematyki i hipotez badawczych monografii

Problematyka ochrony praw człowieka należy do istotnych zagadnień badawczych podejmowanych w ramach nauk prawnych, a także w ujęciu interdyscyplinarnym. Międzynarodowa ochrona praw człowieka oraz współczesne sądownictwo międzynarodowe mają bowiem kluczowe znaczenie dla międzynarodowego porządku prawnego. W kwestii tej istotną rolę odgrywają regionalne systemy ochrony praw człowieka, a w ramach nich mechanizmy kontrolne w postaci trybunałów praw człowieka. Choć w kwestii tej ukazało się szereg publikacji częściowych, to jednak brak było w polskim piśmiennictwie kompleksowego opracowania porównawczego, uwzględniającego Europejski Trybunał Praw Człowieka, Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka oraz Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów.

Sam tytuł opracowania sygnalizuje jednak, jak podkreśla Anna Dąbrowska, że „nie jest to pełna prezentacja systemów regionalnych. Intencją autorki jest bowiem porównanie trzech regionalnych trybunałów praw człowieka z jednoczesnym podkreśleniem normatywnych i instytucjonalnych podobieństw i różnic między nimi. Nie sposób jednak zaprzeczyć, że od momentu utworzenia trybunały stanowią instytucjonalny rdzeń systemów regionalnych, które powstały w różnych regionach świata w celu przezwyciężenia słabości systemu powszechnego. Nie podważają one systemu uniwersalnego, bowiem dzięki nim możliwa jest promocja i ochrona praw człowieka z uwzględnieniem różnych kultur, wartości i priorytetów. Z chwilą powołania każdy z trybunałów stał się istotną częścią międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka i bogatym źródłem orzecznictwa w kwestiach dotyczących praw człowieka nie tylko na poziomie międzynarodowym, ale również krajowym” (s. 9).

Decydując się na podjęcie analizy prawoporównawczej Autorka uwzględniła wyrażany w piśmiennictwie pogląd, zgodnie z którym „prawo porównawcze ma na celu zrozumienie zasad i wzorców porządków prawnych. Technika ta wymaga zgłębienia m.in. kontekstu politycznego, historycznego i językowego, które ukształtowały porównywane systemy prawne. Jest niezbędna do podstawowego zrozumienia zachodzących zmian prawnych. Jak wskazuje J.S. Langrod, ma ona doprowadzić do stwierdzenia różnic i podobieństw, jakie wydobywa porównanie” (s. 9). Wskazała, że celem poznawczym podjętych analiz było „przeprowadzenie badań prawoporównawczych trybunałów, jak

również zwrócenie uwagi na podobieństwa i różnice występujące przy zestawieniu porządków prawnych warunkujących funkcjonowanie poszczególnych organów” (s. 10).

Wśród inspiracji do podjęcia tej problematyki znalazło się przekonanie Anny Dąbrowskiej „o dużym niedostatku analizy i refleksji doktryny nad analizą prawnoporównawczą trybunałów. Istnieje co prawda spójny zbiór literatury naukowej, lecz dotyczy on nie *stricte* analizy prawnoporównawczej trybunałów praw człowieka, lecz porównania regionalnych systemów ochrony praw człowieka bądź ich wybranych elementów” (s. 10). Celem, który przyświecał Autorce, była „gruntowna analiza struktury i funkcjonowania regionalnych trybunałów praw człowieka, wychodząca poza dotychczasowe badania, które uwzględniały wybrane elementy reżimów praw człowieka (najczęściej europejskiego i międzyamerykańskiego, rzadziej pojawiały się zestawienia wszystkich trzech systemów). Bardziej szczegółowym celem opracowania jest identyfikacja i wyjaśnienie konwergencji i rozbieżności w funkcjonowaniu regionalnych trybunałów praw człowieka, jak również ustalenie ich przyczyn” (s. 11).

Autorka sformułowała zasadniczą tezę badawczą: „Pomimo faktu, że regionalne trybunały praw człowieka funkcjonują w regionalnych reżimach systemów ochrony praw człowieka, nie są od siebie zupełnie oderwane, należą bowiem do tego samego systemu prawa, którym jest prawo międzynarodowe, a przez swoją działalność orzeczniczą umacniają ten system w aspekcie międzynarodowej ochrony praw człowieka. Co więcej, odwołują się do swojego orzecznictwa, co stwarza możliwość rozwiązywania problemów systemowych” (s. 12). Towarzyszą tej tezie następujące hipotezy badawcze: 1) ustanowienie regionalnych trybunałów praw człowieka było ważnym krokiem, który zapoczątkował rozwój międzynarodowego prawa praw człowieka; 2) choć Europejski Trybunał Praw Człowieka tworzy instytucjonalny wzorzec dla pozostałych trybunałów, to pozostałe trybunały regionalne dokonują pewnych modyfikacji, wypracowując własne oryginalne rozwiązania, uwzględniające wielobiegunową specyfikę regionów; 3) obecny kształt trybunałów nie jest i nie powinien być ostateczny, bowiem w odpowiedzi na współczesne wyzwania poszczególnych regionów wszystkie trybunały wymagają zmian” (s. 12).

Główne pytanie badawcze, postawione przez Annę Dąbrowską, wiąże się z wpływem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka na pozostałe regionalne trybunały praw człowieka. Poza tym istotne znacznie ma mieć ustalenie, w jakim zakresie Międzyamerykański Trybunał Praw Człowieka i Afrykański Trybunał Praw Człowieka i Ludów podjęły próbę konstruowania autonomicznych rozwiązań dostosowanych do regionów o odmiennych

kontekstach społecznych, politycznych i kulturowych oraz do charakteru sprawowania przez te organy władzy. Autorka w związku z tym postawiła pytania: „Czy regionalne trybunały praw człowieka konkurują ze sobą, czy uzupełniają się w dziedzinie ochrony praw człowieka, czy może wzajemnie się inspirują? Czy są one zatem partnerami czy konkurentami? Czy stanowią dla siebie wzór i wyciągają wnioski ze swoich linii orzeczniczych oraz *hard cases*, przez co angażują się w globalny dialog, który wzmacnia światowe standardy poprzez przekazywanie norm i orzeczeń, ostatecznie wzmacniając w ten sposób międzynarodową ochronę praw człowieka? Udzielenie odpowiedzi na powyższe pytania jest niezwykle istotne, biorąc pod uwagę fakt, że wszystkie trzy trybunały rozstrzygają podobne zagadnienia” (s. 13). Ważne znaczenie ma też podjęta przez Autorkę próba ustalenia, w jaki sposób trybunały oddziałują na ustawodawstwa krajowe w regionach oraz na rozwój prawa międzynarodowego. Towarzyszy temu istotna myśl, godna weryfikacji naukowej: „Wydając orzeczenia wiążące dla państw członkowskich, coraz silniej angażują się one bowiem w interakcje z sądami krajowymi. Tym samym stają się w regionach ważniejsze niż organy sądowe funkcjonujące w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych. Frapujące okazuje się również pytanie, czy trybunały zmierzają w kierunku konwergencji czy rozbieżności w odniesieniu do siebie nawzajem” (s. 13).

Dokonując **oceny doboru problematyki rozprawy habilitacyjnej** Anny Dąbrowskiej pragnę stwierdzić, że podjęte zagadnienie należy do problemów prawnych, zasługujących na analizę na tym poziomie naukowego wtajemniczenia. Szczególne znaczenie ma to, że dotychczas nie ukazało się w polskim piśmiennictwie kompleksowe dzieło, analizujące aktywność tych trzech regionalnych trybunałów ochrony praw człowieka. Wypełnienie tej luki stało się więc w pełni zasadne i otwierało drogę dla wykreowania wartości dodanej na poziomie habilitacji. Sprzyjało temu sformułowanie przez Autorkę tezy, hipotez badawczych oraz licznych pytań szczegółowych. W sposób prawidłowy ukierunkowały one zaprezentowaną przez Autorkę narrację naukową. Stworzyło to możliwość realistycznej oceny porównawczej znaczenia tych trybunałów dla efektywności regionalnych systemów ochrony praw człowieka. Dało też szansę oceny, jak Europejski Trybunał Praw Człowieka, traktowany w kategoriach rozwiązania modelowego, faktycznie oddziałuje na funkcjonowanie innych sądów międzynarodowych o takim charakterze.

2.2. Ocena struktury monografii

Monografia Anny Dąbrowskiej *Regionalne trybunały praw człowieka: Analiza prawnoporównawcza* składa się z wykazu skrótów, wprowadzenia, sześciu rozdziałów, zakończenia, wykazu literatury i źródeł.

W rozdziale I (*Geneza i podstawy prawne funkcjonowania regionalnych trybunałów praw człowieka*) Autorka przedstawiła historyczne uwarunkowania utworzenia regionalnych trybunałów praw człowieka (s. 23), podstawy prawne ustanowienia regionalnych trybunałów praw człowieka (s. 35) oraz charakter regionalnych trybunałów praw człowieka na tle sądownictwa międzynarodowego (s. 57).

W rozdziale II (*Struktura organizacyjna regionalnych trybunałów praw człowieka*) Autorka poddała analizie skład sędziowski trybunałów (procedura wyboru sędziów i składy orzecznicze, kryteria powoływania sędziów, długość kadencji sędziów i ograniczenia wiekowe, zasada niezawisłości i bezstronności sędziów, przywileje i immunitety sędziów, reguły dyscyplinarne dotyczące sędziów) – s. 63, a także ukazała aspekty administracyjne i finansowe funkcjonowania trybunałów (sekretariat trybunałów, siedziba i miejsce obrad, języki urzędowe i finansowanie) – s. 95.

W rozdziale III (*Kompetencje i jurysdykcja regionalnych trybunałów praw człowieka*) Anna Dąbrowska skoncentrowała się na kompetencji orzeczniczej trybunałów (jurysdykcja *ratione persone*, jurysdykcja *ratione materiae*, jurysdykcja *ratione loci*, jurysdykcja *ratione temporis*) – s. 112, a także na kompetencji doradczej trybunałów (podstawy prawne, zakres przedmiotowy, procedura wydawania opinii doradczych) – s. 129.

W rozdziale IV (*Postępowanie przed regionalnymi trybunałami praw człowieka*) Autorka zaprezentowała strony i uczestników postępowania (s. 149), fazę pisemną postępowania (s. 153), fazę ustną postępowania (s. 169), dążenie do ugody (s. 174) oraz wydanie orzeczenia i tryb odwołania (s. 186).

W rozdziale V (*Charakter prawny, skuteczność rozstrzygnięć oraz nadzór nad wykonywaniem wyroków regionalnych trybunałów praw człowieka*) zaprezentowane zostały: charakter prawny wyroków (s. 201), skutki wyroków (s. 209) i nadzór nad wykonywaniem wyroków trybunałów (s. 219).

Wreszcie rozdział VI (*Efektywność regionalnych trybunałów praw człowieka oraz wyzwania stojące przed tymi trybunałami*) uwzględnia próbę oceny efektywności trybunałów (s. 240), a także ukazuje regionalne trybunały wobec wyzwań współczesności.

Struktura monografii jest prawidłowa i logiczna. Pewne zakłócenia odnotować można w strukturze rozdziału VI. Skoro Autorka zamierzała zaprezentować regionalne trybunały praw człowieka wobec wyzwań współczesności, to nie wiadomo, dlaczego ograniczyła te rozważania do „Wyzwań prawnych”, skoro nie ulega wątpliwości, że współczesne wyzwania dla ochrony praw człowieka mają wieloaspektowy charakter i niewątpliwie oddziałuje to na działalność regionalnych trybunałów praw człowieka. Bardziej logiczny byłby tu punkt 3 „Wyzwania stojące przed trybunałami” oraz towarzyszące mu podpunkty o różnych typach wyzwań. Z kolei podpunkt 3.2. „Rola trybunałów w kształtowaniu regionalnych systemów ochrony praw człowieka” bardziej kwalifikował się na oddzielne potraktowanie jako punkt 4.

Nie wiem też, czy dla klarowności struktury pracy nie powinno się powiązać klasyfikacji punktów z poszczególnymi rozdziałami – np. rozdział I (1.1., 1.2.), rozdział II (2.1., 2.2.) etc.

Pozytywnie należy ocenić podsumowania towarzyszące poszczególnym rozdziałom.

2.3. Ocena metod badawczych monografii

Autorka posłużyła się następującymi metodami badawczymi: prawnoporównawczą, dogmatyczno-egzegetyczną, historyczno-prawną, oraz funkcjonalizmu prawniczego.

Podstawowe znaczenie miała **metoda prawnoporównawcza**. Metoda ta okazała się przydatna „przy wykazywaniu podobieństw i różnic pomiędzy badanymi trybunałami z uwzględnieniem przepisów prawnych, wypowiedzi doktryny oraz orzecznictwa trybunałów. Pozwoliła nie tylko na opis regionalnych trybunałów praw człowieka, lecz również na objaśnienie przyczyn (powodów) pojawiających się różnic i podobieństw w istniejących rozwiązaniach prawnych” (s. 19).

Istotne znaczenie miała też **metoda dogmatyczno-egzegetyczna** polegająca na „analizie tekstów prawnych (umów międzynarodowych) i dokumentów (statutów, regulaminów oraz sprawozdań). Fundamentalna część zawartych w monografii rozważań oparta została na logiczno-językowej analizie tekstów, m.in. Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, Amerykańskiej konwencji praw człowieka, Afrykańskiej karty praw człowieka i ludów oraz Protokołu do Karty Afrykańskiej” (s. 19).

Autorka sięgnęła też po **metodę historyczno-prawną**. Zastosowała ją podczas formułowania wniosków dotyczących rozwoju regionalnych trybunałów praw człowieka. Wynikało to stąd, że „trybunały jako kategoria historyczna podlegają bowiem ciągłym zmianom. Rozważania historyczne są więc istotne dla określenia tendencji ich rozwoju oraz czynników prawnych determinujących ten proces” (s. 20).

Anna Dąbrowska skorzystała też z **metody funkcjonalizmu prawniczego**. Użyła jej do analizy orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, Międzyamerykańskiego Trybunału Praw Człowieka, Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów oraz innych organów sądowych i *quasi-sądowych* (s. 20).

Wybór metod badawczych oceniam jako prawidłowy i adekwatny do analizy zagadnień podjętych w monografii. Można nawet twierdzić, że zestaw metod badawczych jest faktycznie bogatszy niż deklaruje Autorka, bo w monografii spotykamy też przejawy zastosowania metody analizy systemowej.

2.4. Ocena weryfikacji hipotez badawczych i wniosków sformułowanych w monografii

Istotne znaczenie ma zaprezentowana przez Autorkę charakterystyka trybunałów praw człowieka, nawiązująca do definicji sądów międzynarodowych: „Wszystkie trzy regionalne trybunały są organami o charakterze stałym. Zostały one utworzone na podstawie umów międzynarodowych, działają w oparciu o ustanowione procedury i rozstrzygają spory w oparciu o prawo międzynarodowe publiczne. Podstawą podejmowania rozstrzygnięć są konwencje międzynarodowe. Uwzględniając charakter trybunałów, jak również negocjacyjny sposób ich przyjmowania, należy wskazać, że często zawierają niedookreślone sformułowania oraz klauzule generalne. W konsekwencji swoboda orzecznicza sędziów składów orzeczniczych tych trybunałów jest szersza aniżeli swoboda orzecznicza sędziów sądów krajowych” (s. 55). Regionalne trybunały praw człowieka, w porównaniu z sądownictwem międzynarodowym, „charakteryzują się odmienną jurysdykcją *ratione materiae*, *ratione personae*, *ratione loci* i *ratione temporis*” (s. 57).

Trafną jest obserwacja Autorki: „Funkcjonowanie trybunałów praw człowieka można pojmować jako prewencyjny element sądownictwa międzynarodowego, które od kilkudziesięciu lat znajduje się na etapie wciąż trwającego rozwoju. Nie mają dziś już znaczenia opinie, zgodnie z którymi tworzenie systemów regionalnych jest sprzeczne z zasadą uniwersalizmu praw człowieka. Systemy regionalne dowodzą, że tendencje regionalizmu w zakresie praw człowieka są ważnym czynnikiem zachodzących tam procesów integracyjnych” (s. 59). Rozpatrując perspektywę historyczną powołania do życia systemów regionalnych ochrony praw człowieka – jak podkreśla Anna Dąbrowska – „należy stwierdzić, że system amerykański i afrykański w dużej mierze wzorowane są na rozwiązaniach europejskich. Oczywisty jest jednak fakt, że w tym wymiarze każdy z zaprezentowanych

systemów, pomimo istniejących podobieństw, wykazuje rozwiązania autonomiczne, wynikające ze specyfiki lokalnych warunków, które były fundamentalne dla ich powstania i ewolucji. Od samego początku MTPC i ATPC wypracowały swoje praktyki instytucjonalne odróżniające je od rozwiązań przyjętych w Europie” (s. 60).

Główny wysiłek badawczy Autorki skoncentrował się na wydobyciu tych elementów, które łączą wszystkie 3 trybunały i tych, gdzie daje o sobie różnicowanie. Z przeprowadzonej analizy wynika, że „później powstałe trybunały dostosowały europejskie wzorce do swoich uwarunkowań wynikających m.in. z różnic kulturowych, odmiennych poziomów rozwoju gospodarczego, politycznego i wreszcie społecznego. Nie można jednak zaprzeczyć tezie, że ETPC, wraz ze swymi regulacjami i systemem, który się wokół niego rozbudował, jest najbardziej efektywnym spośród regionalnych trybunałów praw człowieka” (s. 105).

Autorka trafnie dostrzega specyfikę zasady niezależności sądów w odniesieniu do sądów międzynarodowych: „Niezależność sędziów na szczeblu międzynarodowym ma duże znaczenie w zestawieniu z interwencją poszczególnych państw, bowiem państwa zwykle wyznaczają kandydatów na sędziów, jednocześnie będąc stronami w sporach rozpatrywanych i rozstrzyganych przez tych sędziów. Niezależność sądownictwa międzynarodowego nie jest pojęciem monolitycznym, bowiem ma wiele wymiarów, związanych m.in. z procedurą nominacji, selekcji czy ponownym wyborem. Stopień niezależności różni się w zależności od rodzaju sądu międzynarodowego” (s. 63).

Autorka podkreśliła, że „atrybut niezawisłości przyznany jest sędziom wszystkich regionalnych trybunałów praw człowieka, choć brak definicji legalnej tego pojęcia”. (...) Nie jest jednak oczywiste, „co oznacza zasada niezawisłości i bezstronności w aspekcie międzynarodowym. Niezawisłość sędziego dotyczy jego osoby oraz stosunku do stron postępowania. Gwarantuje ona stworzenie sędziemu takiej sytuacji, w której w wykonywaniu swoich czynności może podejmować bezstronne decyzje, w sposób zgodny z własnym sumieniem i zabezpieczony przed możliwością jakichkolwiek bezpośrednich lub pośrednich nacisków zewnętrznych. Sędzia ma być zatem nie tylko samodzielny w aspekcie swojej mądrości orzekania, ale również wolny od jakichkolwiek wpływów zewnętrznych” (s. 87). W tym kontekście Autorka przeprowadziła interesującą analizę, cytując liczne poglądy wyrażone w doktrynie prawa, w kwestii rozróżnienia „trybunału zależnego” od „niezależnego trybunału stałego” (s. 88).

Autorka dokonała precyzyjnej analizy porównawczej dotyczącej procesu wyłaniania kandydatur i trybu nominacyjnego w ETPC, MTPC i ATPC. Wskazała, że oprócz kryteriów

dotyczących kompetencji merytorycznych i językowych, „od kandydatów na sędziów wymaga się wysokiego poziomu moralnego i uczciwości. Przygotowanie, wiedza i praktyka kandydatów na sędziów mają okazać się pomocne w wypełnianiu funkcji sędziowskich na płaszczyźnie międzynarodowej. Od sędziów wymaga się zatem nie tylko doświadczenia życiowego i wiedzy prawniczej dotyczącej materii praw człowieka, ale również nieskazitelnego charakteru, wysokiej moralności, które to cechy – posiadane łącznie – będą stanowiły gwarancję zachowania godności urzędu sędziego”. Anna Dąbrowska trafnie jednak zauważyła, że „wymogi stawiane sędziom regionalnych trybunałów praw człowieka pozostawiają szeroki margines swobody rządów państw, które dokonując wyboru, mogą wybierać kandydatów, którzy są bliscy ich ideologii i wartościom” (s. 79).

W tym kontekście Anna Dąbrowska pisze: „Zarówno proces wyborów, jak również ich wyniki są nieustannie krytykowane za brak przejrzystości i niedostateczny wpływ społeczeństwa na wybór kandydatów, którzy w przeświadczeniu wielu osób nie są sędziami niezależnymi. Istotne jest, by obydwa etapy składające się na procedurę wyborczą sędziów były przejrzyste” (s. 106). Autorka formułowała tu ważne obserwacje i propozycje: „Sposób wyznaczania kandydatów budzi wątpliwości, bowiem główny wpływ na ich dobór mają rządy. Można postawić w tym aspekcie pytanie dotyczące niezależności sądownictwa regionalnych trybunałów. *De lege ferenda* warto byłoby dokonać zmiany polegającej na tym, by nie rządy, a niezależny organ lub instytucja proponowały kandydatów na sędziów trybunałów praw człowieka. Trzeba zastanowić się nad udziałem organizacji pozarządowych w weryfikowaniu kandydatów na sędziów (s. 105).

Ważne obserwacje Autorki dotyczą kadencyjności sędziów. W ETPC obowiązuje jednolita dziewięcioletnia kadencja, bez prawa do ponownego wyboru. Natomiast sędziowie MTPC i ATPC wybierani są na sześcioletnią kadencję z możliwością jednej reelekcji. „Prawo do reelekcji z jednej strony stwarza dobremu sędziemu szanse na ponowny wybór, co prowadzi do wzmocnienia danego zespołu sędziowskiego i przyczynia się do ciągłości orzecznictwej. Z drugiej jednak strony sędziowie chętni do pozostawiania na swym stanowisku jak najdłużej mogą starać się unikać narażenia wyborcom, a zwłaszcza państwu, które wystawiło kandydaturę. Państwa, orientując się, że sędzia ich narodowości nie popiera ich stanowiska, mogą nie chcieć wysunąć go do reelekcji” (s. 83).

Autorka zauważa, że „W odniesieniu do jurysdykcji trybunałów, początkowo ani system europejski, ani amerykański czy afrykański nie przewidywały prawa osób fizycznych do składania skarg indywidulanych. Stopniowo jednak rola jednostki rosła i zarówno system europejski, jak i amerykański dopuściły do obecności i reprezentacji poszczególnych osób, w

konsekwencji czego mogą one występować bezpośrednio z wnioskami do międzynarodowych trybunałów praw człowieka” (s. 120). Odnotowuje przy tym, że „jurysdykcja rzeczowa trybunału afrykańskiego jest znacznie szersza aniżeli jurysdykcja pozostałych dwóch trybunałów praw człowieka. W przeciwieństwie do tej regulacji bezpośrednia jurysdykcja rzeczowa trybunału europejskiego i trybunału amerykańskiego ogranicza się wyłącznie do konwencji, na podstawie których zostały utworzone. Trybunał afrykański sprawuje bezpośrednią jurysdykcję nad wszystkimi instrumentami praw człowieka „ratyfikowanymi przez zainteresowane państwa”. Można zatem przyjąć, że obejmuje to wszystkie traktaty regionalne, subregionalne, dwustronne i wielostronne oraz międzynarodowe, np. w ramach ONZ, Międzynarodowej Organizacji Pracy, prawa humanitarne. Jest to o tyle istotne, że wiele z tych dokumentów ustanawia stosunkowo słabe mechanizmy implementacyjne, szczególnie sądowe, co w warunkach afrykańskich sprzyja ich naruszeniom” (s. 123-124).

W wyniku przeprowadzonej analizy Autorka wskazała, że „istota jurysdykcji *ratione temporis* regionalnych trybunałów praw człowieka co do zasady obejmuje wyłącznie te sprawy, które dotyczą naruszeń postanowień Konwencji Europejskiej i jej protokołów dodatkowych, Konwencji Amerykańskiej i Karty Afrykańskiej, a które miały miejsce po dokonaniu ratyfikacji tych aktów” (s. 130).

Z rozważań Anny Dąbrowskiej dotyczących kompetencji *ratione personae* trybunałów praw człowieka wynika, że „krąg podmiotów uprawnionych do wniesienia skargi dotyczącej naruszenia praw lub wolności wskazany jest każdorazowo w umowie międzynarodowej. Na gruncie Konwencji Europejskiej legitymację procesową posiadają: jednostka, grupa jednostek, organizacja pozarządowa, które uważają że stały się ofiarą naruszenia praw zawartych w konwencji. Podobne rozwiązania przewiduje Konwencja Amerykańska, przy czym dopuszcza *actio popularis*. Najszersze rozwiązania w tym względzie proponuje Karta Afrykańska, umożliwiając składanie skarg przez jakikolwiek podmiot. Jednocześnie rozpatrzenie skargi uzależnione jest od spełnienia wielu warunków formalnych”. W odniesieniu do kompetencji *ratione personae* Autorka wysuwa ważny postulat *de lege ferenda* adresowany do twórców systemu amerykańskiego i afrykańskiego: „Należałoby bowiem rozważyć stworzenie możliwości rozpatrywania skarg bezpośrednio składanych do MTPC i ATPC przez jednostki, a więc zaakceptowania rozwiązań europejskich. Oczywisty w wymiarze realizacji tego postulatu jest fakt, że wiązałoby się to z koniecznością zreformowania składów, funkcjonowania i procedury postępowania trybunałów” (s. 145).

Autorka przeprowadziła wnikliwą analizę postępowania przed trybunałami, która niesie istotne wartości poznawcze, a także walory dydaktyczne. Wskazała m.in., że

„Wszystkie trzy trybunały są organami sądowymi, co daje im podstawę do wydawania wiążących środków tymczasowych. Państwa, do których adresowane są zarządzenia w przedmiocie zastosowania środków tymczasowych, mają obowiązek ich wdrażania. Przyjęcie konsekwentnej postawy w kwestii wiążącego charakteru środków tymczasowych z całą pewnością służy zwiększeniu ich skuteczności”. Podkreśliła też, że „trzy regionalne trybunały praw człowieka zostały wyposażone w uprawnienia do wydawania prawnie wiążących orzeczeń i decyzji w rozpatrywanych sprawach. Wyroki trybunałów praw człowieka mają charakter wiążący, są zatem międzynarodowymi zobowiązaniami prawnymi, które zostały zawarte w sposób dobrowolny przez państwa akceptujące jurysdykcję trybunałów. Wspólną cechą systemów jest również konieczność uzasadnienia prawnego wyroku, jak też możliwość zgłaszania przez sędziów zdań odrębnych. Uzasadnienie jest bardzo istotne, bowiem za jego sprawą ujawnia się, w jaki sposób prawo jest interpretowane i stosowane do konkretnego przypadku. Przedstawianie przez sędziów odrębnych opinii w sytuacji, gdy nie akceptują w całości lub części wyroku, powoduje, że przedstawione mogą zostać publicznie konkurencyjne argumenty. Rozdźwięk widoczny jest natomiast w kwestii dotyczącej możliwości weryfikacji rozstrzygnięć, bowiem przewidują ją procedury europejska i afrykańska, amerykańska zaś nie” (s. 198).

Autorka trafnie zauważyła, że „Wartość orzeczeń jest ważna nie tylko dla prawa krajowego państwa adresata wyroku, albowiem gdy trybunał rozwinie swoje orzecznictwo w konkretnej dziedzinie dla wszystkich państw objętych jego jurysdykcją, może to stanowić również wartość dla międzynarodowej ochrony praw człowieka, przyczyniając się do poprawy standardów tej ochrony. Zatem na poziomie poszczególnych kontynentów trybunały za sprawą swych stanowisk wyrażonych w wyrokach działają jako wyznaczniki standardów lub dążą do rozwiązywania konkretnych problemów będących przedmiotem spraw przez nich rozpatrywanych” (s. 219). Podczas „gdy rozwiązania europejskie proponują w ramach egzekucji system polityczny RE, regulacje amerykańskie wybrały procedurę sądową na podstawie Konwencji Amerykańskiej” (s. 223).

Autorka sformułowała w tym obszarze ważną obserwację dotyczącą wdrażania wyroków trybunałów: „Długoletnia praktyka funkcjonowania trzech analizowanych trybunałów regionalnych uświadamia, że organy te napotykają jednak na poważne trudności dotyczące wdrażania wydanych przez siebie orzeczeń, choć we wszystkich trzech systemach państwa zobowiązują się do wykonywania ostatecznych wyroków trybunałów. Taki stan faktyczny stoi w opozycji do faktu, zgodnie z którym właśnie orzecznictwo trybunałów praw człowieka powinno służyć jako przewodnik po regionalnych traktatach dotyczących tych

praw” (s. 234). Dodała przy tym: „Wola polityczna jest niezwykle istotnym elementem wykonywania wyroków trybunałów praw człowieka. Biorąc to pod uwagę, konieczne jest zwiększenie koordynacji działań pomiędzy instytucjami odpowiedzialnymi za wykonanie wyroków w poszczególnych państwach, bo to instytucje krajowe odgrywają fundamentalną rolę w procesie wdrażania orzeczeń trybunałów regionalnych” (s. 234).

Anna Dąbrowska pisze w związku z tym: „Żaden z regionalnych trybunałów praw człowieka nie ma do dyspozycji środków przymusu w celu zapewnienia wykonania swoich orzeczeń. Jest to spowodowane faktem, że jurysdykcja trybunałów opiera się na zgodzie państw. Choć zatem wyroki trybunałów mają charakter wiążący, to jest to jedynie związanie teoretyczne, albowiem w rzeczywistości trybunały nie wypracowały bezpośredniego sposobu gwarantującego zapewnienie przestrzegania swoich wyroków przez państwa będące ich adresatami. Kwestia związana z wykonywaniem wyroków jest nieustannie wielkim wyzwaniem dla regionalnego sądownictwa praw człowieka. Pełne wykonywanie rozstrzygnięć trybunałów praw człowieka ma zasadnicze znaczenie dla zapewnienia przestrzegania tych praw w regionach oraz dla ich skuteczności” (s. 235-236).

W końcowych rozważaniach Anna Dąbrowska pisze: „Funkcjonując w odmiennych krajobrazach polityczno-społecznych, trybunały przyczyniają się do pozytywnego kształtowania działań podejmowanych przez państwa. Wyznaczają one w mniejszym lub większym zakresie standardy kierujące istotnymi kwestiami prawnymi i politycznymi reformy prowadzonej w państwach należących do poszczególnych systemów regionalnych. Poprzez swoją działalność wyraźnie przyczyniły się zarówno do rozwoju praw człowieka w regionie, jak i do propagowania wartości demokratycznych. Trybunał europejski poczynił znaczne postępy w zakresie zmiany przepisów i praktyk w państwach członkowskich, dotyczące np. wzmocnienia ochrony mniejszości, takich jak pary tej samej płci, oraz praw ludności rdzennej”. Autorka zauważa jednak: „Prócz pozytywnych aspektów funkcjonowania regionalnych trybunałów praw człowieka każdy z organów napotkał na swojej drodze również problemy. Jednym z nich jest kwestia związana z wykonywaniem, a w zasadzie z brakiem wykonywania wyroków trybunałów przez wszystkie zobowiązane państwa, co jest ważnym elementem każdego z systemów. Biorąc pod uwagę trzy poddane analizie trybunały praw człowieka, należy stwierdzić, że najbardziej rozwinięty mechanizm egzekwowania ma ETPC, a w dalszej kolejności MTPC i ATPC” (s. 292).

Anna Dąbrowska konkluduje: „Trybunały są w stanie w pełni wykorzystać swój potencjał, jeżeli otrzymają wystarczające zasoby i wsparcie polityczne w przeciwdziałaniu łamaniu praw człowieka. *De lege ferenda* należy rekomendować, by państwa członkowskie

w ramach regionalnych porozumień dotyczących praw człowieka dołożyły wszelkich starań w celu zagwarantowania odpowiedniego finansowania trybunałów. Bez funduszy nawet najlepiej zaprojektowane procedury nie pozwolą na odpowiednią ochronę praw człowieka. Dalsza efektywność trybunałów wymaga też silnego zaangażowania państw członkowskich oraz aktywnego udziału i nadzoru ze strony innych regionalnych instrumentów ochrony praw człowieka, jak również instrumentów krajowych poszczególnych państw. Wykorzystanie nowych technologii w celu zwiększenia wydajności lub usprawnienia tradycyjnych metod rozstrzygania sporów dotyczących praw człowieka to tylko jedna z propozycji sposobu radzenia sobie z ograniczeniami zasobów w nadchodzących latach. Z punktu widzenia wyzwań, z którymi będą musiały zmierzyć się w przyszłości trybunały, istotna jest współpraca między nimi. Wykorzystując rozwój cywilizacji i nowe technologie, które umożliwiają wymianę doświadczeń i informacji oraz dzielenie się dobrymi praktykami, trybunały przyczyniają się do wzmocnienia ochrony praw człowieka na świecie” (s. 293-294).

Podzielając główne ustalenia i wnioski zawarte w dysertacji, można zwrócić uwagę na kwestie, które zachęcają do dialogu.

Na s. 29 Autorka pisze, że Rada Europy „skupia wszystkie państwa kontynentu, z wyjątkiem Białorusi”. Tymczasem do Rady Europy nie należą także: Stolica Apostolska (ze względu na swą specyfikę) oraz Kosowo (ze względu na brak pełnego uznania międzynarodowego).

Na s. 64 Autorka informuje, że wyborów sędziów do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka dokonuje Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy. Dodaje przy tym, że wybór został powierzony „organowi parlamentarnemu, a nie politycznemu”. Sugerowanie, że Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy jest „organem niepolitycznym” wydaje się dyskusyjne, skoro wchodzi w jego skład właśnie przedstawiciele ugrupowań politycznych zasiadających w parlamentach narodowych, delegowani do Zgromadzenia Parlamentarnego Rady Europy. Punkt ciężkości tkwi więc raczej w tym, że nie jest to organ „rządowy”, a organ „przedstawicielski”.

Na s. 211 i 221 Autorka pisze o nadzorze Komitetu Ministrów nad wykonaniem przez państwo wyroku ETPC i przybliża obowiązującą tu procedurę, która ma niebagatelne znaczenie wobec zjawiska opieszałości państw w realizacji wyroków ETPC, wskazując, że „Komitet Ministrów jako organ polityczny dysponuje jedynie presją polityczną i dyplomatyczną, przejawiająca się głównie w podejmowanych rezolucjach odnotowujących niewywiązywanie się państwa z obowiązku wykonania wyroku” (s. 225). Zwraca też uwagę na rolę kontrolną, którą w ostatnich dekadach zaczęło odgrywać w tym zakresie

Zgromadzenie Parlamentarne Rady Europy (s. 228). Szkoda, że zabrakło tu informacji, jakie konkretne efekty przynosi ta nowa funkcja Zgromadzenia Parlamentarnego dla procesu egzekwowania wyroków w państwach członkowskich. Sformułowanie ocen w tym zakresie sprzyjałoby ustaleniu efektywności oddziaływania parlamentarzystów, zasiadających w tym organie międzynarodowym, na władze krajowe w procesie wykonywania wyroków ETPC.

Gdy na s. 246 Autorka pisze, że na początku 2012 r. do ETPC wpłynęło 150 tys. Spraw, to informacja ta powinna być wzbogacona o statystykę napływających spraw w latach następnych, bo ujawniły się tam znaczące prawidłowości (m.in. w odniesieniu do skarg z Polski). Aktualizacji wymagały też zawarte na s. 278 dane o wysokości budżetów ETPC, MTPC i ATPC.

Nie jest zrozumiałe zdanie dotyczące Rosji: „W 1864 r. wprowadzono reformy prawne, które miały zapoczątkować przeciwny trend, jednak terror doprowadził do bezwzględnej narzucenia dyscypliny w partii, Sowietach i Siłach Zbrojnych jako niezbędnej podstawy sprawowania władzy, rzekomo w interesie bezpośredniej demokracji ludowej” (s. 264).

2.5. Ocena strony formalnej monografii

Praca napisana jest precyzyjnym, a zarazem jasnym językiem. Narracja naukowa jest zgodna ze standardami oczekiwanymi w opracowaniach z dziedziny nauk prawnych. Przypisy są prawidłowe. Do rzadkości należą błędy natury technicznej, np. „Ploszka” zamiast „Ploszki” (s. 225).

Bibliografia skonstruowana jest prawidłowo. Większej czytelności służyłoby rozgraniczenie pozycji zwartych od studiów i artykułów naukowych.

2.6. Ocena całościowa monografii

Monografia *Regionalne trybunały praw człowieka – analiza prawnoporównawcza*, mające kluczowe znaczenie w postępowaniu habilitacyjnym dr Anny Dąbrowskiej, wypełnia niewątpliwie poważną lukę w wiedzy o systemach ochrony praw człowieka, która się w tym zakresie utrzymywała, a dotyczyła porównawczego ujęcia struktury, kompetencji i aktywności regionalnych systemów ochrony praw człowieka (europejskiego, międzyamerykańskiego i afrykańskiego). Autorka zrealizowała deklarowany zamysł badawczy i dokonała weryfikacji hipotez w oparciu o rzetelną analizę aktów prawnych

(zarówno o charakterze prawnie wiążącym, jak i o charakterze *soft law*), orzecznictwa analizowanych trybunałów, jak też piśmiennictwa naukowego, krajowego i zagranicznego. Prawidłowo wykorzystwała metody badawcze, a zwłaszcza metodę prawnoporównawczą. Sformułowała przy tym szereg oryginalnych obserwacji i wniosków *de lege ferenda*. Powstał w wyniku tego wiarygodny obraz analizowanego zagadnienia naukowego, stanowiący znaczący wkład do nauki, oczekiwany na poziomie zabiegów o uzyskanie stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki prawne.

3. Ocena pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych Habilitantki

Dokonania naukowe Habilitantki koncentrowały się w następujących obszarach badawczych.

W okresie do uzyskania stopnia doktora były to:

- 1) Problematyka skargi do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka: A. Golus, *Przesłanki materialne skargi indywidualnej do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Biznesu im. bp. Jana Chrapka w Radomiu” 2007, nr 1–2 (5–6), s. 65–80, ISSN 1895-1295; A. Dąbrowska, *Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu – skład i status sędziów*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2009, nr 8 (3), s. 38–45, ISSN 1898-2166;
- 2) Działalność Europolu: A. Dąbrowska, T. Dąbrowski, *Europol-Europejski Urząd Policji*, [w:] *Administracja i Społeczeństwo, Problematyka bezpieczeństwa w administracji publicznej*, red. T. Okrasa, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Administracyjno-Społecznej w Warszawie” 2010, nr 4, s. 135–148; ISBN 978-83-62505-01-2;
- 3) Skarga do Rzecznika Praw Obywatelskich UE: A. Dąbrowska, *Instytucja skargi indywidualnej do Rzecznika Praw Obywatelskich UE (Ombudsmana UE)*, „Prawo Europejskie w praktyce” 2010, nr 1 (67), s. 49–55; ISSN 1733-2036.

W okresie po uzyskaniu stopnia doktora nauk prawnych Habilitantka znacząco poszerzyła zakres swych obszarów badawczych. Objęły one w szczególności następującą problematykę badawczą:

1) Europejska Konwencja Praw Człowieka i działalność Europejskiego Trybunału Praw Człowieka: A. Dąbrowska, *Prawo do pomocy prawnej w postępowaniu przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka w Strasburgu*, „Edukacja Prawnicza” 2012, nr 1 (130), s. 17–20, ISSN 1230-3364; A. Dąbrowska, *Europejski Trybunał Praw Człowieka. Wymóg formy pisemnej skargi indywidualnej*, „Prawo Europejskie w praktyce” 2012, nr 3 (93), s. 87–93; ISSN 1733-2036; A. Dąbrowska, T. Dąbrowski, *Usprawnienie działalności Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu*, „Prawo Europejskie w praktyce” 2013, nr 4 (106), s. 117–127; ISSN 1733-2036; A. Dąbrowska, T. Dąbrowski, *The legal character of the Strasbourg European Court judgments and their effects*, „Jurysta” 2014, nr 7/8, s. 65–75; ISSN 1230-7114; A. Dąbrowska, *Procedura wyboru sędziów ad hoc Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu*, „Studia Ekonomiczne, Prawne i Administracyjne” 2015 nr 1, s. 6–17; ISSN 2450-3940; A. Dąbrowska, M. Wikiński, *Status ofiary naruszenia postanowień Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności*, „Karpacki Przegląd Naukowy” 2016, nr 1 (17), s. 149–168; ISSN 2353-9917; A. Dąbrowska, *Prawo do nietykalności mieszkania w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu*, [w:] *Nieruchomości – aktualne problemy prawne*, red. J. Smarz, Radom 2016, s. 19–36; ISSN: 1642-5278; A. Dąbrowska, *Termin do wniesienia skargi indywidualnej do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu – de lege lata i de lege ferenda*, „Palestra” 2017, nr 5, s. 65–75; ISSN 0031-0344; A. Dąbrowska, *The environmental right in the system of the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms – selected aspects*, „Environmental Protection and Natural Resources” 2020, vol. 31, no. 4 (86), s. 1–7; ISSN 2353-8589; A. Dąbrowska, *The environmental right in the system of the Convention for the protection of human rights and fundamental freedoms. Some comments based on an individual complaint filed with the European Court of Human Rights on 7 September 2020 in the case Cláudia Agostinho against Portugal and 32 other states*, „Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2021, t. XVI, no. 18 (1), s. 55–73; ISSN 1896-8406. Zaliczyć tu też można opracowanie źródłowe: A. Dąbrowska, T. Dąbrowski, *Poprawka Reguły 47 Regulaminu Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu. Materiały źródłowe*, „Karpacki Przegląd Naukowy” 2013, nr 4 (8), s. 159–166; ISBN 978-83-7530-263-9.

2) Działalność Rzecznika Praw Obywatelskich: A. Dąbrowska, T. Dąbrowski, *Plaint to the ombudsman for citizen rights in wording of art. 80 of the Constitution of the Republic of Poland*, „Международная и внутригосударственная Правовая

- Политика В Условиях Глобализации Проблемы Теории и Практики”, Тамбов 2011, s. 282–288; ISBN 978-5-4343-0048-3; A. Dąbrowska, *Aksjologiczne aspekty kontroli administracji publicznej przez Rzecznika Praw Obywatelskich*, [w:] *Aksjologia prawa administracyjnego*, t. I, red. J. Zimmermann, Kraków 2017, s. 243–256; ISBN 978-83-8107-266-3;
- 3) Działalność Rzecznika Praw Dziecka i ochrona praw dziecka: A. Dąbrowska, *Istota instytucji Rzecznika Praw Dziecka w Polsce*, [w:] *Ochrona praw człowieka w Polsce i na świecie w XXI wieku. Stan obecny i perspektywy. Zagadnienia wybrane*, red. J. Cheda, Krosno–Rozworyn 2015, s. 69–82; ISBN: 978-83-941800-0-3; A. Dąbrowska, *Prawa dziecka w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r.*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 2017, nr 1 (65), s. 32–40; ISSN 1642- 090X. Zaliczyć tu też można opracowania źródłowe: *Ustanowienie Organu ochrony praw dzieci i młodzieży w Republice Włoskiej (Ustawa nr 112 z dn. 12 lipca 2011 r. (opublikowana w Dzienniku Ustaw Republiki Włoskiej nr 166 dn. 19 lipca 2011 r.)*, tłum. A. Dąbrowska, „Studia Prawnicze KUL” 2016, nr 1 (65), s. 175–186; ISSN 1897-7146.
- 4) Instytucja skargi konstytucyjnej: A. Dąbrowska, T. Dąbrowski, *Instytucja skargi konstytucyjnej*, „Prawo Europejskie w praktyce” 2011, nr 10 (89), s. 96–105; ISSN 1733-2036;
- 5) Działalność Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości: A. Dąbrowska, T. Dąbrowski, *Podstawy wyrokowania Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości*, „Prawo Europejskie w praktyce” 2012, nr 4 (94), s. 97–103; ISSN 1733-2036;
- 6) Ochrona praw człowieka w systemie Rady Europy i europeizacja systemu ochrony praw człowieka: A. Dąbrowska, T. Dąbrowski, *Rada Europy jako dobro wspólne społeczności europejskiej*, [w:] *Służąc dobru wspólnemu*, red. K. Kułak-Krzysiak, J. Parchomiuk, Lublin 2016, s. 103–118; ISBN: 978-83-8061-263-1; A. Dąbrowska, *Europeizacja materialnego prawa administracyjnego – wprowadzenie do problematyki*, [w:] *Złożoność materialnego prawa administracyjnego*, red. J. Smarż, Radom 2018, s. 5–21; ISBN: 978-83-949408-0- ; A. Dąbrowska, *Standardy bioetyczne Rady Europy*, „Prawo i Więź” 2019, nr 4 (30), s. 30–48; A. Dąbrowska, *Influence of the Law of the Council of Europe on Substantive Administrative Law in Poland. Selected issues*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2020, vol. 29, no. 1, s. 67–83; ISSN 1731-6375;

- 7) Ochrona praw człowieka w systemie powszechnym i pozaeuropejskich systemach regionalnych: A. Dąbrowska, *Dochodzenie roszczeń alimentacyjnych w stosunkach transgranicznych na podstawie Konwencji nowojorskiej z 1965 r.*, [w:] *Prawo alimentacyjne. Zagadnienia systemowe i proceduralne. (Tom I)*, red. J.M. Łukasiewicz, I. Ramus, Toruń 2015, s. 277–291; ISBN: 978-83-8019-288; A. Dąbrowska, *Aksjologia Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka – wybrane aspekty*, [w:] *Prawa człowieka we współczesnym świecie. Zagadnienia wybrane*, red. P. Śwital, W. Wojtyła, Radom 2018, s. 39–50; ISBN 978-83-66017-10-8; A. Dąbrowska, *Normatywna treść prawa do zdrowia w europejskim, interamerykańskim i afrykańskim systemie ochrony praw człowieka*, [w:] *Aktualne problemy prawa medycznego*, red. A. Dąbrowska, T. Dąbrowski, Radom 2018, s. 63–78; ISBN: 978-83-66017-24-5; A. Dąbrowska, *Dwudziesta rocznica utworzenia Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów – przegląd działalności*, „Studia Prawnicze PAN” 2019, nr 1 (217), s. 49–69; ISSN 0039-3312; A. Dąbrowska, *Zalety i wady Afrykańskiej Karty Praw i Dobrobytu Dziecka*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Ius Sectio G” 2020, vol. 67, no. 2, s. 89–110; ISSN 0458-4317; A. Dąbrowska, *Dialog między regionalnymi trybunałami praw człowieka*, „Studia Prawa Publicznego” 2021, nr 3 (35), ISSN 2300-3936;
- 8) Problematyka prawna spółdzielczości: A. Dąbrowska, T. Dąbrowski, *Sytuacja prawna spółdzielni w Polsce I połowy XXI wieku*, [w:] *Zarządzanie instytucjami obywatelskimi i samorządowymi*, red. K. Dąbrowski, Warszawa 2013, s. 159–182; ISBN 978-83-933847-2-3;
- 9) Problematyka prawna samorządu terytorialnego: A. Dąbrowska, T. Dąbrowski, *Samorząd terytorialny w Wielkim Księstwie Luksemburga*, [w:] *Samorząd terytorialny w państwach Unii Europejskiej*, red. M. Czuryk, M. Karpiuk, J. Kostrubiec, Warszawa 2015, s. 407–418; ISBN 978-83-7523-383-4.

Habilitantka brała udział w pracach zespołów badawczych realizujących projekty i granty naukowe:

- 1) W okresie od 1 stycznia do 31 grudnia 2016 r. realizowała grant naukowy finansowany z dotacji podmiotowej na utrzymanie potencjału badawczego w 2016 r. pt. *Nieruchomości – aktualne problemy prawne* (kierownik: dr hab. Joanna Smarż,

prof. UTH), będąc wykonawcą i przygotowując opracowanie naukowe pt. *Prawo do mieszkania w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu*;

- 2) W okresie od 1 stycznia 2016 r. do 31 grudnia 2016 r. realizowała grant naukowy finansowany z dotacji podmiotowej na utrzymanie potencjału badawczego w 2016 r. pt. *Aksjologia stosowania i stanowienia prawa administracyjnego* (kierownik: dr hab. Helena Kisilowska, prof. UTH w Radomiu), będąc wykonawcą i przygotowując opracowanie naukowe zatytułowane *Aksjologiczne aspekty kontroli Rzecznika Praw Obywatelskich przed administracją publiczną*;
- 3) Była asystentem koordynatora UTH w projekcie NCBiR *Uniwersytet Dzieciom* (2018–2021) – Projekt „Uniwersytet dzieciom”, współfinansowanym ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego Programu Operacyjnego Wiedza Edukacja Rozwój 2014-2020 Oś Priorytetowa III Szkolnictwo wyższe dla gospodarki i rozwoju, Działanie 3.1 Kompetencje w szkolnictwie wyższym; habilitantka była członkiem zespołu zarządzającego projektu i osobą prowadzącą warsztaty dla uczniów kl. I–III w zakresie kształtowania świadomości i wiedzy prawnej.

Ponadto złożony został niosek o finansowanie w ramach programu Społeczna Odpowiedzialność Nauki / Doskonała Nauka. Nazwa i moduł wniosku: Doskonała nauka – Wsparcie konferencji naukowych.

Habilitantka wykonała ekspertyzy lub inne opracowania na zamówienie instytucji publicznych lub przedsiębiorców:

- 1) od 1 marca do 24 czerwca 2014 r. prowadzenie nieodpłatnie na prośbę Rady Miasta Radom cyklu porad prawnych, udzielając opinii i ekspertyz.
- 2) ekspertyza prawna nt. przekształcenia fundacji, zlecniodawca: Fundacja Życie Cudem Jest (2015);
- 3) ekspertyza prawna nt. prawnego uregulowania nadzoru nad stowarzyszeniami, zlecniodawca: HiperAktywni.pl (2015);
- 4) ekspertyza prawna nt. kontroli działalności uchwałodawczej gminy, zlecniodawca: Gmina Głowaczów (2016);

5) ekspertyza prawna nt. skutków stwierdzenia nieważności gminnych aktów prawa miejscowego przez organ nadzoru, zlecaniodawca: Gmina Głowaczów (2016).

Habilitantka aktywnie uczestniczyła w 27 konferencjach naukowych. Szczególne znaczenie dla oceny Jej **międzynarodowego dorobku** mają następujące konferencje:

- 1) Międzynarodowa Konferencja Naukowa pt. *Back to the future: a chance for global leadership in today's world*, 23 kwietnia 2021 r., Wydział Stosunków Międzynarodowych Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki – przygotowany i wygłoszony referat pt. *Back to the Future, a look at roots and current reality of the regional human rights courts*; publikacja abstraktu wystąpienia [w:] *Collection of the Scientific Materials International Scientific Conference Lviv – Olsztyn 2021*, ISBN 978-617-8003-16-6, s. 100-102;
- 2) Międzynarodowa Konferencja Naukowa pt. *Back to the future: a chance for global changes and opportunities*, 28 czerwca 2021 r., Wydział Stosunków Międzynarodowych Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki – przygotowany i wygłoszony referat pt. *A World Court of Human Rights – an opportunity or a threat*;
- 3) Międzynarodowa Konferencja Naukowa pt. *Back to the future: current generation in shaping of global patterns*, 18 września 2021, Wydział Stosunków Międzynarodowych Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki – przygotowany i wygłoszony referat pt. *The Climate Change Generation looks to their future*.
- 4) III Międzynarodowy Kongres Praw Człowieka, "Prawa Człowieka – Bezpieczeństwo – Stosunki Międzynarodowe", 19-21 października 2021 r., Instytut Nauk o Polityce Uniwersytetu Rzeszowskiego – przygotowany i wygłoszony referat pt. *Res Interpretata – skutki prawne orzeczeń Afrykańskiego Trybunału Praw Człowieka i Ludów*.

Habilitantka **brała udział w programach europejskich lub innych programach międzynarodowych**:

- 1) Udział w projekcie międzynarodowym pt. *NEW SKILLS-LEARNING FOR SUCCESS*, realizowanym w latach 2016 – 2018 przez Stowarzyszenie „Nowe Perspektywy”, Gminę Miasta Radom oraz placówki edukacyjne w Wielkiej Brytanii. W ramach współpracy byłam ekspertem w zakresie analizy standardów międzynarodowych dotyczących prawa rodzinnego.
- 2) Udział w projekcie międzynarodowym pt. *NEW SKILLS – NEW OPPORTUNITIES FOR LIFE*”, realizowanym w okresie od czerwca do listopada 2019 r. przez Stowarzyszenie „Nowe Perspektywy”, Gminę Miasta Radom oraz partnera z Grecji – Stowarzyszenie „Ergastiri”. W ramach współpracy byłam ekspertem w zakresie analizy standardów międzynarodowych dotyczących zwiększania dostępu do zatrudnienia osób wykluczonych społecznie zwłaszcza niepełnosprawnych intelektualnie.
- 3) Udział w charakterze eksperta, w ramach współpracy z Instytutem Ochrony Środowiska – Państwowym Instytutem Badawczym, w projekcie pt. *Wykonywanie wytycznych dla administracji i innych interesariuszy z zakresu śladu węglowego oraz dobrych praktyk do stosowania LCA w prawie zamówień publicznych w tzw. zielonych zamówieniach publicznych*, realizowanym od sierpnia do grudnia 2019 r. Przedmiotem współpracy było opiniowanie materiału poświęconego przepisom prawa zamówień publicznych w Polsce i Unii Europejskiej, dotyczącego „zielonych zamówień publicznych” dla sektorów transportu drogowego i budownictwa.

W sierpniu 2021 r. dr Anna Dąbrowska została powołana w skład Rady Naukowej Instytutu Ochrony Środowiska – Państwowego Instytutu Badawczego na kadencję 2021-2025 jako przedstawiciel ministra właściwego do spraw szkolnictwa i nauki.

Habilitantka brała udział w **międzynarodowych stażach naukowych**:

- 1) Staż naukowy na Wydziale Stosunków Międzynarodowych Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki we Lwowie (Ukraina) – 14.06.2021 – 30.06.2021;
- 2) Staż naukowy na Wydziale Stosunków Międzynarodowych Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki we Lwowie (Ukraina) – 01.07.2021 – 14.07.2021.

Habilitantka była **członkiem komitetów redakcyjnych i rad naukowych** czasopism:

- 1) „Rocznik Samorządowy” - redaktor tematyczny (administracja międzynarodowa, prawo międzynarodowe publiczne” – 2014, 2015, 2016, 2017;
- 2) Współczesne kierunki badawcze młodych prawników i administratywistów – Olsztyn 2015 – udział w zespole recenzentów;
- 3) ABC Administracji, t. IX-XI (2015) – udział w zespole recenzentów;
- 4) Kontrola i nadzór w administracji samorządowej, Lublin 2015 – udział w zespole recenzentów;
- 5) Global Studies Review, od numeru 5/2021 – członek Rady Naukowej.

Dorobek Habilitantki, od czasu uzyskania stopnia doktora nauk prawnych, obejmuje – oprócz pracy habilitacyjnej – 29 artykułów i studiów naukowych. Koncentrują się one wokół Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, a także innych elementów systemu Rady Europy. Ważnym obszarem badawczych stały się regionalne systemu ochrony praw człowieka i związane z nimi trybunały, ujmowane porównawczo. Istotne znaczenie mają też opracowania dotyczące Rzecznika Praw Obywatelskich i Rzecznika Praw Dziecka, a także skargi konstytucyjnej. Odnotować należy też zaangażowanie Anny Dąbrowskiej w ramach grantów międzynarodowych. Zwraca uwagę liczny udział w konferencjach, w tym także międzynarodowych, co zaowocowało publikacjami zagranicznymi. Habilitantka była także aktywna w sferze przygotowywania ekspertyz. Oceniam, że dorobek ten spełnia w stopniu wystarczającym wymogi związane z osiągnięciem stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki prawne.

4. Ocena dorobku dydaktycznego i popularyzatorskiego Habilitantki

W okresie od 1 listopada 2011 r. do 31 lipca 2014 r., Anna Dąbrowska, pracując jako adiunkt w Wyższej Szkole Administracji Publicznej w Kielcach w wymiarze pełnego etatu, prowadziła wykłady i ćwiczenia.

W latach 2014-2011, będąc pracownikiem Uniwersytetu Technologiczno-Humanistycznego w Radomiu (aktualnie Wydział Prawa i Administracji) prowadziła ćwiczenia, warsztaty i wykłady zarówno na studiach stacjonarnych, jak i niestacjonarnych I i II stopnia na kierunku administracja oraz na jednolitych studiach magisterskich na kierunku prawo. Zajęcia te dotyczyły przedmiotów: prawo międzynarodowe publiczne (wykład i ćwiczenia), sądownictwo międzynarodowe (wykład), systemy ochrony praw człowieka (wykład), kontrola administracji publicznej (wykład), instytucje prawa administracyjnego w Unii Europejskiej (wykład). Prowadziła też seminarium licencjackie i magisterskie – od 2014 r. wypromowała 42 prace licencjackie i 22 prace magisterskie.

Habilitantka prowadziła również wykłady dotyczące standardów prawnych w opiece nad dzieckiem na kierunku pedagogika przedszkolna i wczesnoszkolna, prowadzonym przez Wydział Filologiczno-Pedagogiczny UTH w Radomiu.

Odnotować należy prowadzenie zajęć dydaktycznych (podstawy prawoznawstwa, ochrona praw człowieka) w ramach zadania *Studium Kompetentnych Liderów w Projekcie „Szkoła Kluczowych Kompetencji. Program rozwijania umiejętności uczniów szkół Polski Wschodniej”*. Partnerem w tym projekcie była Wyższa Szkoła Biznesu im. bp. Jana Chrapka w Radomiu (2011–2012). W ramach tego projektu Anna Dąbrowska opublikowała następujące opracowania o charakterze dydaktycznym:

1. A. Dąbrowska, *Podstawy prawoznawstwa. Materiały dydaktyczne*, Radom 2012, ss. 40;
2. A. Dąbrowska, *Ochrona praw człowieka. Pojęcia, instytucje, systemy. Zarys wykładu. Materiały dydaktyczne*, Radom 2012, ss. 48;
3. A. Dąbrowska, *Ochrona praw człowieka. Teksty źródłowe. Materiały dydaktyczne*, Radom 2012, ss. 70.

Uwzględnić też należy dorobek dr Anny Dąbrowskiej w **zakresie popularyzacji nauki**, obejmujący m.in.:

- 1) Popularyzację wiedzy prawniczej z zakresu: prawa administracyjnego, prawa europejskiego i prawa karnego, poprzez nieodpłatne porady prawne (opinie i ekspertyzy), na prośbę Rady Miasta Radomia (od 1 marca 2014 r.) do 24 czerwca 2014 r.;
- 2) Wykłady dla pacjentów Poradni Uzależnień od Alkoholu i Współuzależnienia Samodzielnego Wojewódzkiego Publicznego Zespołu Zakładów Psychiatrycznej Opieki Zdrowotnej im Dr. B. Borzym (2015 r.);
- 3) Wykłady dla uczniów VII LO im K.K. Baczyńskiego w Radomiu (2017 r.);
- 4) Współorganizowanie VIII Pikniku Naukowego w Radomiu i prowadzenie warsztatów polegających na przygotowaniu pism procesowych (3 czerwca 2017 r.);
- 5) Koordynowanie cyklu spotkań z zakresu edukacji prawnej „Czy jest na to paragraf?”, prowadzonych przez Katedrę Prawa Wydziału Nauk Ekonomicznych i Prawnych UTH w Radomiu;
- 6) Koordynowanie projektu „Klasa” pod patronatem Katedry Prawa WNEiP (a następnie WPiA UTH w Radomiu), zorientowanego na edukację uczniów szkół średnich w zakresie nauk prawnych oraz nauk o polityce i administracji.

Habilitantka uczestniczyła ponadto w przygotowywaniu Konkursu wiedzy o prawie pt. *Profesje prawnicze w Polsce* organizowanego przez Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Technologiczno-Humanistycznego im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu (r. akad. 2019/2020).

Oceniam, że dorobek dydaktyczny i popularyzatorski Anny Dąbrowskiej jest znaczący i spełnia w stopniu wystarczającym wymogi związane z osiągnięciem stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki prawne.

5. Ocena dorobku organizatorskiego Habilitantki

W latach 2011-2014 Anna Dąbrowska pełniła funkcję członka Senatu Wyższej Szkoły Administracji Publicznej w Kielcach.

W ramach pracy na Uniwersytecie Technologiczno-Humanistycznym im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu była:

- 1) Członkiem zespołu przygotowującego wniosek o nadanie uprawnień do prowadzenia kierunku studiów prawo na Wydziale Ekonomicznym Uniwersytetu Technologiczno-Humanistycznego w Radomiu (październik-grudzień 2014 r.);
- 2) Sekretarzem Katedry Prawa na Wydziale Nauk Ekonomicznych i Prawnych (od 1 listopada 2015 r. do 30 września 2019 r.);
- 3) Członkiem Wydziałowej Komisji ds. Oceny Efektów Kształcenia (2015-2019);
- 4) Członkiem Uczelnianego Zespołu Zapewnienia Jakości Kształcenia (od 1 stycznia 2020 r.);
- 5) Przewodniczącą Wydziałowego Zespołu Zapewnienia Jakości Kształcenia (od 1 stycznia 2020 r.);
- 6) Pełnomocnika Dziekana Wydziału Prawa i Administracji ds. Jakości Kształcenia (od 1 stycznia 2020 r.).

Oceniam, że dorobek organizatorski dr Anny Dąbrowskiej jest znaczący i spełnia w stopniu wystarczającym wymogi związane z uzyskaniem stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki prawne.

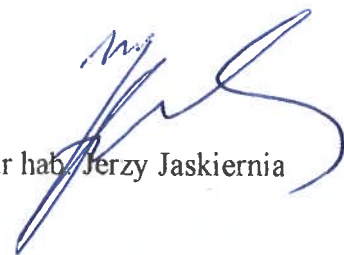
6. Ocena końcowa

Biorąc pod uwagę, że:

- 1) pozytywnie oceniam dzieło dr A. Dąbrowskiej pt. *Regionalne trybunały praw człowieka – analiza prawnoporównawcza* jako spełniające przesłanki osiągnięcia naukowego w rozumieniu art. 221 ust. 8 w związku z art. 219 ust. 1 pkt 2 ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U 2018, poz. 1668 z późn. zm.), wnoszące

- znaczący wkład do nauki prawa, zwłaszcza w zakresie porównawczej analizy regionalnych trybunałów ochrony praw człowieka;
- 2) od czasu doktoratu dr A. Dąbrowska w sposób istotny wzbogaciła swój dorobek naukowy, publikując 29 opracowań naukowych o istotnym znaczeniu dla prawa konstytucyjnego i ochrony praw człowieka, będące poważnym wkładem Autorki do rozwoju dyscypliny naukowej „nauki prawne”;
 - 3) dorobek naukowy Habilitantki od czasu uzyskania stopnia doktora nauk prawnych cechuje wszechstronność i podejmowanie ważnych tematów dla funkcjonowania międzynarodowego systemu ochrony praw człowieka, a także krajowych mechanizmów ochrony praw obywatelskich (Rzecznik Praw Obywatelskich, Rzecznik Praw Dziecka);
 - 4) pozytywnie oceniam zaangażowanie Habilitantki w prace badawcze o istotnym znaczeniu dla praktyki ustrojowej, w tym w ramach grantów i innych form współpracy międzynarodowej, dorobek ekspertyzowy, a także Jej współpracę naukową z instytucjami państwowymi i samorządowymi;
 - 5) pozytywnie oceniam dorobek dydaktyczny Habilitantki, a także jej zaangażowanie w popularyzowanie wiedzy prawniczej;
 - 6) pozytywnie oceniam dorobek organizatorski Habilitantki

wyrażam **pozytywną opinię** w kwestii dopuszczenia Pani dr Anny Dąbrowskiej do dalszych faz postępowania habilitacyjnego i nadania Jej stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki prawne.

Prof. dr hab. Jerzy Jaskiernia

Kielce, 16 maja 2022 r.

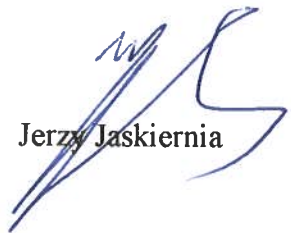
Prof. dr hab. Jerzy Jaskiernia
ul. Nowoursynowska 105
02-797 Warszawa

Pan
Prof. dr hab. Leszek Leszczyński
Dyrektor Instytutu Nauk Prawnych UMCS
Plac Marii Curie-Skłodowskiej 5
20-031 Lublin

Wielce Szanowny Panie Profesorze,

przesyłam w załączeniu recenzję dorobku naukowego Pani dr Anny Dąbrowskiej,
przygotowaną w ramach toczącego się postępowania habilitacyjnego, po dokonaniu
skorygowania podstawy prawnej na s. 27.

Z wyrazami głębokiego szacunku,

Jerzy Jaskiernia

Warszawa, 16 maja 2022 r.